

Д. Дорошенко

СПОМИНИ

ПРО ПЕРЕБУВАННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРІЯ ШЕПТИЦЬКОГО
В РОСІЇ ЗА ЧАСІВ ВІЙНИ

[*D. Dorošenko — De Metrop. A. Szeptyckyj in Russia
tempore belli in carcerem coniecto*]

З владикою Митрополитом Андрієм Шептицьким перед війною я не мав чести бути знайомим, але чув про нього багато і виробив собі про нього поняття, як про людину високо заслужену для української національної справи в Галичині. Саме на передодні світової війни, оглядаючи у Львові заснований Митрополитом Національний Музей, я мав нагоду переконатись, як багато зробив він цим Музеєм для діла української культури.

Прийшла війна. Ми, кияне, з напруженою увагою прислухувались до тих вісток, що йшли з заходу, з фронту. Одна за другою почали наспівати приголомшуючі вісти про розгром українського національного життя в Галичині. Розпитуючи знайомих, що вже встигли побувати в окупованім Львові й по якійсь службовій справі знов навідалися до Київа, ми дізнались, що Митрополит А. Шептицький залишився у Львові. При цій звістці у мене зразу ж виникла тривога за долю Митрополита, передчуття якогось страшного для нього лиха. Ось дістався до Київа примірник пастирського послання, яке Митрополит з вибухом війни розіслав до вірних усіх трьох своїх епархій, наставляючи їх твердо держатися батьківської віри. Це посланіє було у нас сфотографоване й видане в зменшенім розмірі на листівках. Це зробив д. Н—ин, який продавав листівки з посланієм на користь увязнених Галичан, що їх почали вже навозити до Київа.

Припадково якось одного вечера, у вечірній київській газеті „Послѣднія Новості“ читаю, що, мовляв, сьогодні

над вечір має прибути до Київа зі Львова греко-католицький Митрополит А. Шептицький. Що це значить? Виглядало так, наче Митрополит по своїй волі приїздить до Київа. Я рішив, що він певно їде для того, щоб перед вищою військовою владою клопотатись про інтереси своєї церкви. Дуже схотілось побачитись з ним, але невідомо було, де він має спинитись.

На другий день у вечорі було засідання Історичної Секції Українського Наукового Товариства. Коли всі зішлися — не так для наукової роботи, як щоб посумувати над нашою національною катастрофою й поміркувати, як би зберегти Наукове Товариство — то покійний Орест Іванович Левицький розповів нам таку річ. Як раз учора був він у київського генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова, на Інститутській вул. 40 (де пізніше мешкали голови українського уряду, де мешкав і гетьман П. Скоропадський). По службі, яко секретар Археографічної Комісії, що офіційно підлягала самому генерал-губернатору, О. І. Левицький був у Трепова; після офіційних засідань залишався иноді вечеряти. Так ось за вечерею Трепов виймає годинника, дивиться і каже до присутніх: „За пів години привезуть до Київа уніятського митрополита Шептицького“. Як привезуть? запитали всі. Виявилось, що Митрополита заарештовано і везуть як в'язня. Один з присутніх, якийсь не то урядовець, не то якийсь приватний знайомий Трепова, каже: От цікаво було б з ним (себто з Митрополитом) побачитись! — Е, ні, відповідає Трепов: бачитись з ним як найгострійше заборонено кому б там ні було, а втім, каже, — хочете? Я Вам дозволю на $\frac{1}{4}$ години відвідати в'язня! Зараз же написали якусь перепустку, цікавий побачитись з Митрополитом панок відпросивсь у господині, встав від стола і чим скорше подався до готелю „Континенталь“,¹⁾ куди мали привезти Митрополита з двірця. На другий день цей панок оповідав О. І. Левицькому такє.

Зустрінути Митрополита при самім прибутті до готелю він не міг, бо спізнився. Митрополит вже був прибув. Панок показав свій дозвіл кому там слід, подав візитову картку, щоб було передано Митрополитові з проханням прийняти.

¹⁾ Найкращий готель у Київі, пізніше у нім мешкали деякі чужоземні місії — посли (наприклад, посол Болгарії Шипманов).

Зараз же відповіли, що Митрополит просить зайти. Війшов він до великого покою, бачить: у кутку перається двоє якихсь людей, мабуть слуги, коло валіз, а по хаті, з кінця в кінець ходить туди й назад величава, маєстатична по-стать: це сам Митрополит. У панка, як він сам потім признався, відразу майнула думка: „спійманий лев у клітці!“ І він змішався, зникнув перед цією маєстатичною людиною. Втім Митрополит круто повернувся в його бік і уривчастим, строгим голосом запитав по російськи: „Что Вамь угодно?“ Це остаточно відбрало цікавому панкови відвагу, він втратив останню сміливість і, запинаючись, промимрив: „Я явился осведомиться, какъ Ваше Сіятельство¹⁾ изволили доѣхать?“ — „Благодарю, хорошо!“ — „Не очень утомились?“ — „Нѣтъ“, прозвучала така ж сама ляконічна відповідь. Очевидно, Митрополит приймав панка просто як підсланого шпига і збував його ляконічними відповідями. Справді, як інакше можна було трактувати осібняка, що явився пізно у ночі при таких обставинах? „Не имѣте ли Ваше Сіятельство, какихъ либо пожеланій или порученій?“ — „Нѣтъ, никакихъ“. Мов опарений вискочив після такої авдієнції нещасливий панок з покою Митрополита, мабуть сам проклинаючи в душі свою цікавість.

Такі оповів нам О. І. Левицький, додавши, що сьогодні мають везти Митрополита кудись далі. Могильна туга налягла нам усім на душу, вислухавши це оповідання. Тепер ми зрозуміли, чого „приїхав“ Митрополит до Київа! Згодом довідалися ми з газет, що його тримають в Курську. Обставини арешту, сама безпосередня причина його, зоставались для нас невідомі, про це ходили лиш ріжні глухі чутки й оповідання.

Та ось, яких три роки згодом після цих подій, коли неочікуваним, несподіваним, мов казковим поворотом колеса історії довелось мені зайняти посаду галицько-буковинського генерал-губернатора й сісти на місце гр. Бобринського, що арештував і вислав Митрополита, — в моїх руках опинився весь „таємний архів“ генерал-губернаторства, а в ньому знайшов я і „Дѣло о епископѣ (sic) Шептицкомъ“, себ то всі таємні папери, що відносились до ув'язнення й заслання

¹⁾ Панок, очевидно, титулував Митрополита як графа, а не як духовну особу.

Митрополита. Ці папери кидають світло на закулісові обставини й взагалі на всі перипетії справи.¹⁾

До особи Митрополита російський уряд мав велике одіум. Це видно хоча б з признань б. російського міністра закордонних справ Сазонова, про які оповідає нам в своїх записках французький посол при російському дворі М. Палеолог. Розуміється, залишитись при таких обставинах у Львові було для Митрополита великим ризиком. Але він на це пішов. Безпосередньою причиною, або краще сказати — приводом до увязнення митрополита послужила, можна думати, його проповідь, виголошена ним 23. серпня (Львів було занято 22. серпня) в церкві Успення Пр. Д. 25-го серпня жандармський ротмістр Ширмо-Щербинський подав такий рапорт воєнному губернаторови міста Львова: „23-го сего августа мною были получены свѣдѣнія о томъ, что въ г. Львовѣ въ униатской церкви митрополитомъ Шептицкимъ будетъ отслуженъ молебень, послѣ которого митрополитъ произнесетъ проповѣдь. Прибывъ въ означенную церковь къ 6 часамъ вечера, я выслушалъ проповѣдь митрополита Шептицкаго, въ которой послѣдній, призывалъ народъ къ молитвѣ за сражающихся на полѣ брани, указаль на то, что пришедшіе изъ Россіи также православные, но православіе ихъ далеко не то, которое исповѣдуютъ греко-католическіе православные: наше православіе, говорилъ далѣ Шептицкій, есть православіе свободное, чистое, подъ главенствомъ папы римскаго, православіе же пришедшихъ къ намъ — православіе синодальное, казенное, а насколько хорошо все казенное, вы сами знаете. Объ изложенномъ докладываю. Ротмистръ Ширмо-Щербинскій.“²⁾

Так виглядала проповідь в жандармській інтерпретації. Вона дала привід почати репресії. 30-го серпня в помешканні Митрополита було зроблено трус. Цей трус продовжувався і 1-го вересня. На другий день, отже 2-го вересня, Митрополиту було сказано, що він перебуває під домашнім ареш-

¹⁾ Ці папери я використав у свій час для розпочатої мною серії статей „Галицька Руїна“, з яких тільки початок побачив світ у ч. 3-му місячника „Наше Минуте“ (Київ, 1919). З огляду на велику рідкість цього числа, я передруковую звідти деякі матеріали.

²⁾ Див.: Д. Дорошенко. Галицька Руїна. „Наше Минуте“, ч. 3, Київ, 1919, ст. 28-ма, (тут цитовано з оригіналу).

том. А 6-го вересня вивезено його на автомобілі через Золочів у Броди, звідки по залізниці відправлено в супроводі жандармів до Київа. Арешт і висилку зроблено з наказу командуючого VIII-ою Армією генерала Брусілова. Того ж 6-го вересня галицький генерал-губернатор граф Бобринський вислав таку телеграму до київського губернатора Суковкіна: „Седьмого вечеромъ прибудеть въ Києвъ въ особомъ вагонѣ арестованный епископъ Шептицкій, высланный подъ конвоемъ изъ Львова въ сопровожденіи секретаря и двухъ слугъ. Предполагается дальнѣйшее слѣдованіе Нижній-Новгородъ, но возможно измѣненіе маршрута на Румынію. До полученія Вами распоряженія Главнокомандующаго прошу принять мѣры къ временному пребыванію его въ Києвъ“.

Отже зпочатку хитались, що зробити з арештованим Митрополитом: чи везти його в глиб Росії, чи випустити на волю, виславши тільки за кордон, через Румунію. Але це хитання, видко, було недовге. 7-го вересня у вечорі Митрополит прибув до Київа, і його відвезено до готелю „Континенталь“, а на другий день київський директор поліції Горностаєв видав ротмістру, що привіз Митрополита, розписку, що він 7-го вересня в 11 г. 50 хв. вечера „приймає“ Митрополита Шептицького з його секретарем, духовником і слугою. Ні міняти маршрута, ні затримуватись у Київі Митрополитові не довелось: 8-го вересня його відправлено до Нижнього-Новгорода, звідки через якийсь час переведено до Курська. Духовник о. Боцян, ректор Семінарії, вернувся до Львова по гроші, як каже офіційний документ.

4-го жовтня гр. Бобринський телеграфує до головнокомандуючого, що о. Боцян прохає дозволу вернутись до Митрополита і zostаватись при ньому для виконання обовязків духовника (сповідника). На се головнокомандуючий генерал Іванов відповів: „Деньги переслать, а ѣхать Боцяну рано, соберите свѣдѣнія о Боцянѣ“. Відомости було зібрано і ген. Іванову на другий же день послано телеграму: „Священникъ Боцянъ состоялъ ректоромъ униатской духовной семинаріи, вель еє въ украинскомъ направленіи, близкое довѣренное лицо Шептицкаго“. Натурально, що дозволу їхати о. Боцяну не було дано. Тоді, щоб дати

якусь розвагу вязневі, зі Львова було вислано деякі книжки. Звелено було ці книжки дати на цензуру редакторови „Львовскаго Военнаго Слова“ капітану Наркевичу, і цей дав свою резолюцію: „Препровождая при этомъ 3 тома книгъ, предназначенныхъ для отправки графу Шептицкому, сообщаю, что „Вечірна“ и „Утренняя“ — представляютъ изъ себя сборникъ молитвъ на малороссійскомъ языкѣ, по ритуалу т. наз. „униатской церкви“. „Epistolae (sic) Theologiae Moralis Universae“ — представляетъ изъ себя сокращенное изложение т. наз. нравственной теологии (какъ, по ученію католической церкви, достигнуть вѣчной жизни). „Compendium Theologiae Moralis“, Lehmkuhl'я представляетъ изъ себя подробное изложение той же теологии. Хотя послѣдняя книга принадлежитъ перу іезуита, тѣмъ не менѣе, во всѣхъ предложенныхъ просмотру сочиненіяхъ нѣтъ ничего предосудительнаго (!), тѣмъ болѣе, что теологическія размышленія какъ нельзя болѣе соотвѣтствуютъ созерцательному настроенію адресата“. — Такъ закінчує свою резолюцію офіцер, якому випало бути цензоромъ того, що можна, а чого не можна читати Митрополитові. Мені ввижається певна іронія в словахъ капітана Наркевича ¹⁾ з приводу того дивнаго доручення, яке випало на його долю.

Одначе наслідкомъ цієї резолюції книжки разом з 1.000 руб. грошей було переслано курському губернаторові для доручення вязневі-Митрополитові.

Тимчасом о. Боцян знову вдався з проханнямъ дозволити йому поїхати до Митрополита. Графъ Бобринський запитавъ ген. Іванова, і той відповівъ такъ: „Могу разрѣшити при умові, если свиданіе будетъ происходить въ присутствіи жандармскаго офицера и безъ правъ исповѣди“. На цихъ умовахъ о. Боцяну дозволено було поїхати, про що сповіщено курського губернатора Муратова, котрий зараз же відповівъ телеграмою, що „преподанныя указанія (про умови побачення) въ точности будутъ исполнены“. О. Боцян виконавъ свою місію і вернувся до Львова. Але його скоро

¹⁾ Цей кап. Наркевич — по авторитетному розясненню д-ра Ю. А. Яворського в листі до мене — це автор відомої брошури „Современная Галичина“, виданої Штабомъ Рос. Армії для ознайомлення офіцерів. Авторство цієї брошури я в своїхъ „Споминахъ“ невірно приписавъ д-ру Ю. Яворському, що на цімъ місці і спростую.

потому арештовано і весною 1915. року вивезено до Єнісейської губернії, разом з д-ром В. Охримовичем, М. Шуевичем, К. Малицькою та ин. особами.

Митрополит жив у Курську, здається, до кінця 1915. року. Містився він в готелю, що звався „Гостинниця Полторацькаго“ (по імені властителя) на Дворянській вулиці, під дуже строгою вартою. Зимою 1914—15. року прийшов до мене в Київ мій знайомий Білорусин, інженір І—кий. У великім секреті повідомив він мене, що їде до Курська, з доручення покійного Ів. Ів. Луцкевича, щоб спробувати навязати зносини з Митрополитом. Ми умовились, що коли вдасться, то кореспонденція від Митрополита буде адресуватись на моє ім'я, а я вже відправлятиму її далі до тих людей з Галичини, з якими б Митрополит хотів увійти в зносини. І—кий поїхав до Курська, але через тиждень повернувся дуже зажурений: не вважаючи на всі заходи, вступити в контакт з Митрополитом йому не вдалося. Він оселився в гостинниці Полторацького, старався підмовити прислугу в готелю, але та ніяк на намови не далася. Митрополита дуже строго стерегли. День і ніч пильнувала його варта в коридорі готелю і увійти з ним в зносини ніяким способом не було можна.

Скоро потому Митрополита перевезено до монастирської тюрми Спасо-Ефиміївського монастиря в Суздалі. На всіх нас, що знали, якою сумною славою тішився Спасо-Ефиміївський монастирь, ця „жива могила“, вістка про перевіз туди Митрополита зробила страшенно пригніблююче вражіння. У всіх перед очима стояли страшні картини, змальовані А. Пругавіном у його відомій книзі про „Монастирську Тюрму“ в Суздалі... Потяглися довгі місяці, цілий рік, а про Митрополита не було у нас жадної звістки. З кінця 1915. р. я частенько бував в окупованій частині Галичини, як уповажнений від „союза городов“, мене там скрізь розпитували, — що і як з Митрополитом, але я сам нічого не знав. Якось промайнула була по газетах звістка, що Митрополита російський Синод збирається „судити“, так наче він мав право на такий суд...

Весною 1916. року святковано було Великдень в хаті покійного Ф. П. Матушевського — громадкою галицьких заточенців — „заложників“. Памятаю, перед початком тра-

пези всі як один встали, повернулись лицем на схід, простягли туди руки і промовили „Христос Воскресе!“ Ніхто не вимовив при тім, кого вітають, але ми, присутні кияне, зрозуміли без слів, що це галичане вітають свого Дорогого Пастиря, що мучиться далеко в московській неволі, мучиться за те, що не покинув своєї пастви во время люте. Промовивши те привітання, галичане всі заплакали, як малі діти. І ми не могли вдержатись від сліз, дивлячись на це.

Та визволення прийшло швидче, ніж ми всі думали. Великдень 1917. року наш Владика зустрів уже на вольній волі, хоч іще й на чужій стороні. Скоро по вибуху революції він був випущений новим урядом зі своєї тюрми і прийхав до Петербурга. Тут в половині квітня 1917. р. мені довелося з ним познайомитись. Я був призначений краєвим комісаром з правами генерал-губернатора до окупованих частин Галичини й Буковини. Перед своїм відїздом туди я поїхав до Петербурга, щоб дістати інструкції безпосередно від Тимчасового Правительства. В Петербурзі я довідався, що тут перебуває Митрополит. Я зразу поїхав до нього. Він жив у римо-католицького єпископа Цепляка над каналом „Фонтанкою“, в історичнім будинку, де жив колись російський поет Державін. Митрополит зразу ж прийняв мене і видимо з приємністю познайомився зі мною. Ми говорили про становище в Галичині, про мої пляни зреформувати тамошню адміністрацію й полекшити долю населення. Митрополит дав мені доручення що до церковної управи, він передав мені спис нових призначень духовних осіб, підвисшень і обсаджень порожніх парохій. Він хотів сам їхати зі мною до Тернополя, але я його відмовив від сього, зясувавши, що цим самим він дуже утруднив би моє становище та й своїй справі впорядкування церковного життя в Галичині пошкодив: всі військові власти, ті, що прикладали рук до його арешту й висилки, були на своїх давних посадах, і приїзд Митрополита міг би викликати великі тертя між мною й тими властями. Митрополит погодився з моїми аргументами і заявив, що до Галичини тепер не поїде, а обмежиться лиш подорожею до Київа. В помешканні Митрополита я мав приємність стрінутись з о. Ст. Юриком, що так

само був тільки недавно виволений з в'язниці, куди його посадив російський уряд в дожиданні на виміну його на когось з російських полонених в Австрії. З о. Юриком познайомився я в Києві в кінці 1914 р., коли він сидів там в арешті і потім був засланий до Вологди. Останній раз перед тим ми бачились, коли я проводив його на київським дворці в далеке заслання на північ. Тепер о. Юрик аж сяє від радощів, що скінчилася неволя для його земляків, що настають кращі дні для України і що він бачить свого улюбленого Митрополита на волі і серед своїх людей.

Петербурзька українська колонія зустріла Митрополита з великою шанобою. На зустріч йому на дворці зібрались численні представники українських організацій, вітали його, а українці-військові виставили почесну варту і відвезли його до помешкання на Фонтанку в параднім військовим автомобілі.

Вже перед самим моїм від'їздом з Петербурга Ол. Гн. Лотоцький запросив Митрополита до своєї господи, куди зібралися значніші представники української колонії в Петербурзі. Коли почали запитувати Митрополита про його життя в Спасо-Ефиміївському монастирі, як він себе почував, то Митрополит здивував нас усіх своїм надзвичайно спокійним відношенням до пережитої неволі, до перебутих страждань: „що Вам оповісти? сказав він. — Нема що оповідати: день був подібний до дня, кругом німі стіни, ні з ким було говорити. Сидів самотний з своїми думками“. А в такому в'язненні просидів він цілих два роки і невідомо було йому, скільки ще має сидіти!

Митрополит вибирався до Києва, а це не легка була річ тоді проїхати: всі потяги були щерть забиті салдатами, котрі самовільно захоплювали всі купе, всі місця у вагонах, і звичайні пасажири мусіли терпіти страшні невогоди. Я, наприклад, їхав до Петербурга цілу добу не злязючи з верхньої полиці у вагоні, куди ледве вліз. І не було на це ради, бо з проголошенням „свободи“ зникла всяка дисципліна серед війська. Тепер, вертаючи до Києва, спеціально випрохав собі в канцелярії голови Ради Міністрів окреме купе, в яке мусів сідати ще за дві години до того, поки потяг було подано до перону на дворці, — інакше

салдатня не допустила би сісти і сама захопила би тоє купе. Передчуваючи, як тяжко буде їхати Митрополитові, стомленому неволею, в таких умовах, я добув окреме купе і для нього. Він виїхав одним або двома днями пізніше від мене і ще застав мене в Києві.

Митрополита в Києві зустріли також з великою почесстю. Голова Комітету „Союза Городовъ“ барон Ф. Р. Штейнгель віддав до розпорядження Митрополитові одно з кращих авт Союза, щоб йому зручніше було їздити по місту. Митрополит зробив кілька візитів і хотів відвідати засідання Центральної Ради. Але керманічі Ради, головню проф. М. Грушевський, боячись порушити свою революційну репутацію, відхилили такі відвідини і Митрополит побував лиш на приватному засіданні частини членів Центральної Ради в одній з бічних кімнат. Підчас як Митрополит розмовляв з зібраними членами Ради, ввійшов В. Винниченко, демонстраційно сів спиною до Митрополита й запалив собі папіроску. Пані Л. М. Старицька-Черняхівська, яка витала Митрополита, потім оповідала мені, що всі присутні палені від сорому за таке некультурне поведження „революційного вождя“. Коли так зустріла Митрополита інтелігенція, то зовсім инакше привітали його представники народу: з Ц. Ради Митрополит поїхав на зїзд кооператорів Київщини. Сотні людей, здебільшого селян, членів сільських кооперативів, як один муж підвелися з своїх місць, коли появився в салі зїзду Митрополит, зробили йому сердечну овацію, віддали шанобу як духовній особі і витали щирими, сердечними промовами. Мені оповідали, що Митрополит був дуже задоволений цєю зустрічею.

Я вже збирався їхати на двірець, щоб мандрувати до Чернівців, коли до мене, до мого скромного помешкання на Львівській вулиці, приїхав Митрополит. Він привіз велику китицю квіток моїй жінці і дякував їй за опіку над галицькими в'язнями за часів царського режиму. Я спішив на поїзд. Митрополит побажав мені успіху в моїй роботі в Галичині, і ми попрощалися. Я виїхав на фронт, а Митрополит через якийсь час поїхав назад до Петербурга, а звідти через Швецію за кордон. Зустрілись з ним ми після того вже у Львові, весною 1918. року.